

ZBIGNIEW ROMANOW

ISTOTA DOBROBYTU EKONOMICZNEGO W SOCJALIZMIE

Przedstawiciele ekonomii dobrobytu nie sformułowali w sposób zadowolający kryteriów i warunków optimum społecznego. Próby zdefiniowania pojęcia „dobrobytu” i wykorzystania go jako kryterium prawidłowej oceny podejmowanych decyzji ekonomicznych nie dały spodziewanych rezultatów. Zarówno bowiem *human welfare* J. A. Hobsona, jak i jego zawężone pojęcie — dobrobyt ekonomiczny, sformułowane przez A. C. Pigoń oraz optimum społeczne V. Pareto i zasada kompensacji w „nowej ekonomii dobrobytu” sprowadzają w konsekwencji warunki dobrobytu nie do jego obiektywnych i społecznych kryteriów, lecz do subiektywnego stosunku do otrzymanych dochodów¹. Postulat maksymalizacji satysfakcji konsumentów w warunkach prywatnej własności środków produkcji i regulowanego mechanizmu rynkowego jest wątpliwą próbą postawienia znaku równości między subiektywnymi decyzjami gospodarczymi i zadowoleniem indywidualnym, określonym stopniem wykorzystania dochodów a dobrobytem ekonomicznym społeczeństwa. Dobrobyt ekonomiczny utożsamiany ze względnie maksymalnym zaspokojeniem potrzeb społeczeństwa nie może stanowić kryterium oceny, ani nie stanowi motywu jednostkowych decyzji gospodarczych i związanych z tym zmian stopnia i sposobu zaspokajania potrzeb. Potrzeby ludzkie są bowiem bardzo zróżnicowane i zmienne w czasie, a dobrobyt ekonomiczny odzwierciedlający stopień zaspokojenia tych różnorodnych potrzeb jest funkcją wielu zmiennych. Dlatego dobrobyt ekonomiczny uniemożliwia ocenę, w jakim stopniu jednostkowe decyzje gospodarcze wpływają na wzrost zaspokojenia potrzeb społeczeństwa². Dobrobyt ekonomiczny charakteryzują w szczególności: poziom i struktura spożycia dóbr materialnych i kulturalnych, stan i możliwości zatrudnienia, warunki pracy i wypoczynku, mieszkania i ich wyposażenie, oświata i kwalifikacje zawodowe, warunki i sprawność transportu, opieka zdrowotna,

¹ Por. E. James, *Historia myśli ekonomicznej XX wieku*, Warszawa 1958, s. 147 - 150 i 567 - 576.

² Por. J. G. Zieliński, *Rachunek ekonomiczny w socjalizmie*, Warszawa 1961, s. 101 - 109.

ubezpieczenia na starość, urządzenia socjalne itp.³ Tak rozumiany dobrobyt ekonomiczny utożsamiany najczęściej ze względnie maksymalnym zaspokajaniem potrzeb społeczeństwa może być traktowany jako postulat w ustroju antagonistycznym, w którym interwencyjna polityka państwa łagodzi jedynie istniejące sprzeczności między społecznym charakterem produkcji a indywidualnym przywłaszczaniem, ale ich skutecznie nie przewycięża.

Dobrobyt ekonomiczny, stanowiący materialną podstawę dobrobytu w ogóle, zależy od rozmiarów wytworzonego i zweryfikowanego dochodu narodowego i tempa jego wzrostu oraz od odpowiedniego podziału tego dochodu między członków społeczeństwa⁴. Osiągnięty poziom dobrobytu ekonomicznego przez społeczeństwo daje zasadniczo charakterystykę stopnia dobrobytu na określony moment i wynika z całokształtu warunków dotychczasowego rozwoju społeczno-gospodarczego danego kraju. Ilościowy wzrost rozmiarów dochodu narodowego w czasie oraz towarzyszący tym zmianom wzrost zaspokajania rosnących potrzeb społeczeństwa wyrażają tendencję rozwojową gospodarki narodowej i dobrobytu ekonomicznego. Realizacja dobrobytu ekonomicznego społeczeństwa wiąże się więc z koniecznością dokonywania wyboru między zróżnicowanymi i konkurującymi ze sobą celami bieżącymi i przyszłymi. Problem i konieczność wyboru (wartościowania) zróżnicowanych celów i doboru środków ich realizacji występuje w każdym ustroju społeczno-ekonomicznym. Natomiast kryteria i sam akt wyboru podporządkowane są interesom określonej klasy społecznej, która dysponując środkami produkcji wywiera decydujący wpływ na charakter podejmowanych decyzji.

I. CEL GOSPODARKI SOCJALISTYCZNEJ A DOBROBYT EKONOMICZNY

Naturalnym celem produkcji w każdej formacji społeczno-ekonomicznej jest spożycie. Zaspokajanie materialnych potrzeb społeczeństwa jest (abstrahując od stosunków produkcji) warunkiem reprodukcji. Natomiast konkretny cel oraz kryteria działalności gospodarczej zależą od rodzaju panujących stosunków produkcji. Stosunki produkcji zdeterminowane przez charakter własności środków wytwarzania określają zarówno alokację zasobów, własność produktów, jak i ich podział.

W antagonistycznych formacjach społeczno-ekonomicznych poprzedzających gospodarkę towarowo-pieniężną celem działalności ekonomicznej było zaspokajanie konkretnych potrzeb. Tradycyjno-zwyczajowy charakter działalności gospodarczej nie musi oznaczać jej zgodności z inte-

³ Por. *Ekonomia polityczna socjalizmu* pod red. M. Pohorillego, Warszawa 1968, s. 42.

⁴ Pod warunkiem, że dochód narodowy odzwierciedla treść dochodu, tzn. gdy reprezentuje wartości użytkowe niezbędne dla zaspokojenia potrzeb społeczeństwa.

resem całego społeczeństwa. Prywatna własność środków produkcji i pozaekonomiczny przymus pracy umożliwiają wyznaczanie oraz realizację prywatnych celów sprzecznych z interesem wytwórców, a także bez społecznej weryfikacji.

Wraz z rozwojem stosunków towarowo-pięniężnych następuje stopniowe przechodzenie od tradycyjnej działalności gospodarczej do rozwiniętej działalności racjonalnej, która znalazła wyraz w przedsiębiorstwie kapitalistycznym. W kapitalizmie produkcja towarowo-pięniężna staje się panującą formą działalności gospodarczej, stwarzając możliwości wymierności i współmierności celu i środków jego realizacji. Przejawem w pełni rozwiniętej racjonalności jest kalkulacja. Umożliwia ona ilościowe porównywanie celu i środków jego realizacji, jak też wyrażenie rezultatów działalności w jednostkach pieniężnych⁵. W kapitalistycznej formacji społeczno-ekonomicznej dotychczasowe naturalne cele działalności gospodarczej związane z konkretnymi potrzebami podporządkowano jednemu zasadniczemu celowi — maksymalizacji zysku. W przeciwieństwie jednak do poprzednich formacji społeczno-ekonomicznych, gdzie stopień gospodarności był niedwuznaczny i niemożliwy do ilościowego wyrażenia, kapitalistyczna produkcja towarowa podlega weryfikacji na rynku. Warunkiem bowiem realizacji wartości dodatkowej jest wytwarzanie wartości użytkowej znajdującej aprobatę społeczeństwa. Wiąże się więc z tym procesem pośrednie realizowanie naturalnego celu produkcji. Ogólnospołeczny cel działalności gospodarczej w kapitalizmie staje się niejako wypadkową celów reprezentowanych przez poszczególne jednostki gospodarcze, przez prywatnych właścicieli środków produkcji, których motywem działalności jest zysk. Realizowanie celów prywatnych zmierzających do maksymalizacji zysku w warunkach żywiłowego działania mechanizmu rynkowego wywołuje określone konsekwencje społeczno-gospodarcze w postaci niedostatecznego wykorzystania czynników wytwórczych oraz niesprawiedliwego podziału dochodu narodowego.

Spółeczna własność środków produkcji zakłada konieczność wykorzystania ich w interesie całego społeczeństwa. Socjalistyczne stosunki produkcji, podstawą których jest społeczna własność środków wytwarzania przesądzają potrzebę podporządkowania celów poszczególnych jednostek gospodarczych i członków społeczeństwa wspólnemu celowi, obejmującemu całość społecznego procesu reprodukcji. Celem działalności ogólnogospodarczej jest w tym systemie społeczno-ekonomicznym maksymalne zaspokajanie rosnących potrzeb społeczeństwa w wyniku racjonalnego wykorzystania czynników wytwórczych. Cel ten odzwierciedla istotę socjalistycznych stosunków produkcji, w których rozwój i wykorzystanie sił wytwórczych podporządkowane muszą być interesowi ca-

⁵ Por. O. Lange, *Ekonomia polityczna*, tom I: *Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1963, s. 198 - 200.

łego społeczeństwa. Tak sformułowany cel działalności ogólnogospodarczej możliwy jest do zrealizowania w warunkach społecznej własności środków wytwarzania w wyniku planowania społecznych procesów reprodukcji. Sprawdzianem stopnia i sposobu realizacji celu działalności ogólnogospodarczej jest wzrost dobrobytu ekonomicznego, którego istota sprowadza się do ilości i jakości dóbr i usług pozostających do dyspozycji społeczeństwa. W ramach społecznej własności środków produkcji naturalny cel produkcji — maksymalizacja konsumpcji staje się bezpośrednim celem działalności ogólnogospodarczej. Pozostaje jednak problem wyboru metod realizacji tego naturalnego celu w socjalizmie. Zależą one, jak się wydaje, od warunków rozwoju społeczno-gospodarczego danego kraju i sytuacji politycznej oraz od sprawności procesów gospodarczych.

Stałe względnie maksymalne zaspokajanie potrzeb społeczeństwa jest ogólnym celem wzrostu gospodarki socjalistycznej, którego realizowanie zależy od horyzontu czasowego oraz od sprawności tworzenia i wykorzystania zdolności produkcyjnych. Wyznaczanie tempa wzrostu gospodarki socjalistycznej zarówno w okresie przyspieszenia wzrostu, jak i w warunkach wzrostu zrównoważonego, podporządkowane jest naczelnemu celowi — maksymalizacji funduszu spożycia w rozmiarach fizycznych, przy minimalizacji nakładów pracy społecznej na jednostkę dobra jako kryterium optymalizacji. Natomiast w okresach infrakrótkich i krótkich konsumpcja może być:

a) datą układu, określoną wielkością przy innej funkcji celu. Np. w warunkach występowania rezerw siły roboczej celem krótkookresowym może być wprowadzenie gospodarki na tory wzrostu zrównoważonego, a funkcją celu spełnienie warunku $\beta > \gamma$, gdzie β — tempo wzrostu zatrudnienia, γ — tempo wzrostu podaży siły roboczej. Zrealizowanie tego celu przy danej wydajności pracy oraz założeniu $a-u=0^6$ i pełnego wykorzystania nieinwestycyjnych możliwości zatrudnienia może wymagać przeznaczenia na zwiększenie nakładów inwestycyjnych całego przyrostu dochodu narodowego bądź części dochodu narodowego. Zależy to *ceteris paribus* od tego, czy globalny fundusz konsumpcji nie wzrasta, czy też wzrasta w takim samym tempie, w jakim wzrasta zatrudnienie. Oznacza to, że konsumpcja w procesie podziału dochodu narodowego na akumulację i spożycie jest wielkością daną, wynikającą z relacji $\frac{\Delta K}{K} = \beta$, gdzie K — globalny fundusz konsumpcji. Z powyższej relacji wynika, że konsumpcja na jednego zatrudnionego

⁶ Patrz M. Kalecki, *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1968, rozdz. 2.

pozostaje na nie zmienionym poziomie, ale wzrasta na głowę ludności⁷ — w warunkach deficytu siły roboczej celem krótkookresowego wzrostu gospodarczego może być oszczędność pracy żywej i wzrost wydajności pracy, a funkcją celu wzrost efektywności inwestycji. Wówczas warunkiem realizacji celu jest szybsze tempo wzrostu stopy konsumpcji przy danej stopie wzrostu dochodu narodowego. Konsumpcja w procesie podziału dochodu narodowego na akumulację i spożycie jest czynnikiem ograniczającym wzrost gospodarczy i ukształtuje się przy maksymalnym tempie wzrostu na poziomie wynikającym z relacji

$$\frac{\Delta K}{K} = \beta$$

b) W okresie infrakrótkim i krótkim konsumpcja może być również resztą, pozostałością wynikową przy innej funkcji celu i innych wielkościach traktowanych jako dany układu. Np. w warunkach pełnego zatrudnienia, jeżeli konsumpcji nie traktujemy jako warunku ograniczającego swobodę wzrostu funkcji celu, jednoczesne zwiększenie tempa wzrostu gospodarczego i współczynnika kapitałowego, wzrost wydajności pracy przy tendencji do kapitałochłonnego postępu technicznego jest celem krótkookresowej działalności, a funkcją celu — maksymalizacja funduszu akumulacji. Konsumpcja wówczas staje się wielkością rezydualną — pozostałością wynikającą z odjęcia od dochodu narodowego pożądanego rozmiarów akumulacji, zapewniającej przy danych danych układu (nakłady inwestycyjne, współczynnik kapitałowy, współczynnik usprawnień i amortyzacji) osiągnięcie zamierzonego celu. Wówczas jednak, gdy nie przestrzega się dopuszczalnej granicy podnoszenia stopy inwestycji i przyspieszonego tempa wzrostu gospodarczego (historycznie ukształtowany poziom płac realnych), tego rodzaju polityka jest sprzeczna z długookresowym celem gospodarki narodowej. Obniżenie konsumpcji na jednego zatrudnionego $\left(\frac{\Delta K}{K} < \beta\right)$, jej stabilizacja $\left(\frac{\Delta K}{K} = \beta\right)$ lub nawet niedostatecznie szybki wzrost konsumpcja, wynikający ze wzrostu wydajności pracy, wywołuje negatywny wpływ na wzrost wydajności pracy i efektywne gospodarowanie⁸. Wzrost konsumpcji w socjalizmie musi bowiem stymulować, a nie ograniczać rozwój gospodarczy.

Istotną sprawą w omawianej problematyce jest okres czasu jako czynnik limitujący w danych warunkach społeczno-gospodarczych możliwość maksymalnego zaspokojenia potrzeb. Budowa obiektów inwestycyjnych

⁷ Por. M. Nasiłowski, *Tempo wzrostu dochodu narodowego w warunkach występowania rezerw siły roboczej*, w: *Ekonomia polityczna socjalizmu* pod red. M. Pohorillego, op. cit., s. 179 - 188.

⁸ Por. J. Piasny, *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1971, s. 8 - 18.

i osiągnięcie pełnej zdolności produkcyjnej następuje w czasie. Jeśli czas budowy obiektów inwestycyjnych przekracza planowany okres, efekty wzrostu gospodarczego wystąpią w późniejszym niż planowano okresie. Wówczas względny spadek konsumpcji (w stosunku do konsumpcji hipotetycznej) w przypadku przyspieszonego wzrostu gospodarczego będzie trwał dłużej, a wzrost konsumpcji według planowanego tempa i przy przyjętych proporcjach podziału dochodu narodowego przesunie się na okres następny, a sam przyspieszony wzrost staje się pozorny. Przesunięcie tempa wzrostu konsumpcji na okres (następny wystąpi również w przypadku wzrostu zrównoważonego, gdy spodziewanych efektów nie uzyskamy w planowanym okresie ze względu na przekroczenie terminu uzyskania pełnej zdolności produkcyjnej. Wynika stąd, że rosnącego zaspokojenia potrzeb społeczeństwa nie można zwiększać z dnia na dzień, nawet gdy dotrzymywane są terminy uzyskiwania pełnej zdolności produkcyjnej obiektów inwestycyjnych. Termin uzyskiwania zdolności produkcyjnej obiektów inwestycyjnych nie jest jedynym czynnikiem określającym rozmiary bieżącej konsumpcji. Poprawa relacji między wzrostem konsumpcji i wzrostem ogólnym, a więc złagodzenie sprzeczności między konsumpcją na krótką i długą metę zależy (obok omawianych już problemów wzrostu) od sprawności tworzenia i wykorzystania istniejących zdolności produkcyjnych. Uogólniając problematykę maksymalizacji konsumpcji w okresach krótkich można przyjąć, że dolną granicą wzrostu zaspokajania potrzeb są aktualne zdolności produkcyjne środków konsumpcji i możliwości przedstawień aparatu wytwórczego. Natomiast górna granica wzrostu spożycia w okresach krótkich zależy od sprawności procesów tworzenia zdolności produkcyjnych przy danym podziale dochodu narodowego. Maksymalizacja konsumpcji jest więc ogólnym celem wzrostu gospodarczego w socjalizmie, którego realizacja zależy od horyzontu czasowego. Stawianie natomiast maksymalnych zadań w stosunku do wzrostu spożycia w okresach krótkich zależy od sprawności procesów gospodarczych.

W gospodarce socjalistycznej związek między celem działalności ogólnogospodarczej a dobrobytem ekonomicznym społeczeństwa jest bezpośredni. Wyraża bowiem tożsamość preferencji społeczeństwa z celem działania państwa socjalistycznego. Poziom dobrobytu ekonomicznego społeczeństwa jest więc następstwem realizacji celu ogólnogospodarczego, a w ramach niego celów grupowych i poszczególnych członków społeczeństwa. Dobrobyt ekonomiczny w socjalizmie jest motywem i wyrazem świadomego dążenia społeczeństwa do zaspokajania jego potrzeb. Wiąże się to z planowym realizowaniem modelu konsumpcji, odzwierciedlającego pożądaną przez społeczeństwo i możliwą do zrealizowania wielkość i strukturę dóbr i usług. „Przez zastąpienie prywatnej własności środków produkcji i obiegu własnością społeczną, i wprowadzenie planowej organizacji społecznego procesu produkcji w celu zapewnienia do-

brobytu, i wszechstronnego rozwoju wszystkich członków społeczeństwa, socjalna rewolucja proletariacka zlikwiduje podział społeczeństwa na klasy i wyzwoli przez to całą uciskaną ludzkość; położy bowiem kres wszelkiego rodzaju wyzyskowi części społeczeństwa przez drugą"⁹.

Dążenie do maksymalizacji efektów użytkowych w stosunku do poniesionych nakładów i wzrostu dobrobytu ekonomicznego społeczeństwa oznacza zbieżność naturalnego celu produkcji z celem działalności ogólnogospodarczej oraz interesów indywidualnych i ogólnospołecznych. Stworzenie warunków sprzyjających kojarzeniu interesów indywidualnych i ogólnospołecznych, szczególnie w miarę doskonalenia metod planowania i zarządzania gospodarką narodową, nie oznacza jednak całkowitej zgodności tych interesów w każdym przypadku. Ścieranie się interesów indywidualnych i ogólnospołecznych występuje na różnych płaszczyznach: przy podziale dochodu narodowego na akumulację i spożycie, przy podziale części dochodu narodowego na spożycie indywidualne i społeczny fundusz spożycia oraz przy podziale akumulacji między dział I produkujący środki produkcji i dział II produkujący środki konsumpcji, jak też w ramach tych działów i funduszy spożycia. Dominująca zasada podziału w socjalizmie, według ilości i jakości pracy, wynikająca z osiągniętego poziomu rozwoju sił wytwórczych i stanu świadomości społeczeństwa, powoduje że dobra przechodzą na własność osobistą jednostek dysponujących swoimi dochodami pieniężnymi. Rozmiary dochodów pieniężnych przy danym poziomie cen określają poziom egzystencji członków społeczeństwa. Może to rodzić skłonności do maksymalizacji korzyści różnymi drogami. Życzenia bowiem jednostek jako konsumentów nie zawsze są identyczne z ich pragnieniami jako członków społeczeństwa. Stąd zasada „suwerenności konsumenta”, rozumiana jako dostosowanie struktury produkcji do struktury popytu efektywnego na rynku przy danym podziale dochodu narodowego, jest zgodna z celem gospodarki socjalistycznej, o ile preferencje indywidualne nie są sprzeczne z preferencjami ogólnospołecznymi. Istnienie rozbieżności między preferencjami indywidualnymi a preferencjami ogólnospołecznymi powoduje, że pierwszeństwo ich realizacji mają te ostatnie¹⁰. Podporządkowanie preferencji indywidualnych konsumentów preferencjom ogólnospołecznym nie może oznaczać ignorowania potrzeb członków społeczeństwa. Swoboda wyboru dóbr na rynku jest najbardziej efektywną formą podziału środków konsumpcji. Dzięki niej stopień zaspokojenia potrzeb, a więc i poziom dobrobytu ekonomicznego społeczeństwa jako całości i konsumentów indywidualnych jest przy danych rozmiarach i proporcjach podziału dochodu

⁹ W. I. Lenin, *Dziela*, t. XXIV, Warszawa 1952, s. 493.

¹⁰ Por. J. G. Zieliński, *Rachunek ekonomiczny w socjalizmie*, op. cit., s. 134 i nast. oraz W. Wilczyński, *Rachunek ekonomiczny a mechanizm rynkowy*, Warszawa 1965, s. 208 - 216.

narodowego oraz zasobów dóbr konsumpcyjnych stosunkowo największy¹¹. Podporządkowanie preferencji indywidualnych preferencjom ogólnospołecznym (zwłaszcza węzłowych problemów będących bezpośrednim przedmiotem zainteresowań społeczeństwa jako całości) jest warunkiem realizacji celu ogólnogospodarczego, a w ramach niego również zróżnicowanych potrzeb członków społeczeństwa. Istnienie subiektywnych i obiektywnych motywów wyboru celów i środków ich realizacji oraz konieczność uwzględniania kryteriów racjonalności społeczno-gospodarczej zakłada potrzebę kompromisu między zróżnicowanymi potrzebami społeczeństwa a ograniczonymi środkami realizacji tych potrzeb. Wybór dokonany na podstawie wartościowania społeczno-gospodarczego wiąże się bowiem z oceną efektów użytkowych związaną z realizacją danych celów i wynika z dążenia do maksymalnego zaspokojenia potrzeb w ramach rozporządzanych zasobów czynników wytwórczych. Dokonany wybór jest decyzją zarówno polityczną, jak i gospodarczą. Odzwierciedla bowiem program władz odnośnie do kierunku rozwoju państwa oraz decyzje dotyczące najbardziej efektywnych metod i środków realizacji celów gospodarczych. Podejmowane przez organy państwowe węzłowe decyzje w imieniu społeczeństwa wymagają społecznej aprobaty. W przeciwnym przypadku decyzje te przyjmują charakter woluntarystyczny — arbitralny, wywołując niezadowolenie społeczeństwa i związane z tym konsekwencje polityczne i gospodarcze. W dążeniu do realizacji celu ogólnogospodarczego nie można więc lekceważyć także subiektywnych pragnień członków społeczeństwa, jeśli są niesprzeczne z interesem ogólnospołecznym. Identyfikacja celu ogólnogospodarczego z celami poszczególnych grup i członków społeczeństwa bez ich wyraźnej aprobaty jest podobnym nieporozumieniem, jak identyfikacja celów poszczególnych członków społeczeństwa z celem ogólnogospodarczym.

Realizacja celu działalności ogólnogospodarczej i dobrobytu ekonomicznego społeczeństwa wyznacza *ex definitione* również potrzebę najbardziej efektywnego wykorzystania czynników wytwórczych. Racjonalne wykorzystanie czynników wytwórczych zwiększa bowiem możliwości zaspokajania potrzeb społeczeństwa przy danym poziomie rozwoju sił wytwórczych, jak też w miarę ich rozwoju i warunkuje obok efektywnej alokacji, wzrost dobrobytu ekonomicznego społeczeństwa. Realizacja celu działalności ogólnogospodarczej i dobrobytu ekonomicznego społeczeństwa wiąże się więc z optymalnym wykorzystaniem czynników wytwórczych. Optymalne wykorzystanie sił wytwórczych oznacza najbardziej efektywne ich zatrudnienie i wykorzystanie, odpowiadające bieżącym i przyszłym potrzebom społeczeństwa z uwzględnieniem stopnia intensywności odczuwalnych potrzeb. Istnienie w socjalizmie sprzyjających warunków dla

¹¹ Por. J. Mujżel, *Stosunki towarowe w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1963, s. 144 - 148.

optymalnego wykorzystania sił wytwórczych, wynikających ze społecznej własności środków produkcji i gospodarki planowej nie przesądza braku obiektywnych i subiektywnych trudności optymalizacji, będących następstwem stopnia złożoności problemu i stanu naszej wiedzy.

II. PROBLEMY REALIZACJI NATURALNEGO CELU GOSPODARKI SOCJALISTYCZNEJ

Zbieżność naturalnego celu produkcji z celem działalności ogólnogospodarczej w socjalizmie podkreślali już klasycy marksizmu. Analizując zjawiska fetyszyzacji efektów wartościowych w kapitalizmie wskazywali na potrzebę przewycięzania żywiołowości rynku oraz dominacji pieniądza nad efektami użytkowymi. Zarówno K. Marks, jak i F. Engels przypuszczali, że w gospodarce socjalistycznej produkcja towarowo-pięniężna przestanie istnieć, a mierzenie nakładów pracy i podział wytworzonych dóbr prowadzone będą w czasie pracy w jednostkach naturalnych¹². Można w związku z tym przyjąć, że klasycy marksizmu nie wiązali procesu racjonalnego gospodarowania w socjalizmie z kryteriami wartościowymi, lecz z kryteriami naturalnymi — z efektami użytkowymi.

Konieczność przyjęcia niewartościowych kryteriów racjonalnego gospodarowania w socjalizmie i prowadzenia rachunku ekonomicznego w jednostkach naturalnych podkreślali również socjaliści, m. in. O. Bauer i O. Neurath¹³. Obserwując, jak się wydaje, praktykę „komunizmu wojennego” w Związku Radzieckim w latach 1918 - 1920 sądzili oni, że gospodarka socjalistyczna może funkcjonować wykorzystując jednostki naturalne, pomijając kategorie towarowo-pięniężne i żywiołowy mechanizm rynkowy.

Polityka jednak „komunizmu wojennego” w Związku Radzieckim wykazała, że likwidacja stosunków towarowo-pięniężnych nie przynosi spodziewanych rezultatów. Następne etapy rozwoju gospodarki socjalistycznej potwierdzają tezę, że dla przewycięzania fetyszyzmu towarowo-pięniężnego nie jest potrzebna likwidacja stosunków towarowo-pięniężnych. Przeciwnie, doświadczenia budownictwa socjalistycznego uwypukliły potrzebę wykorzystania służebnej roli kategorii towarowo-pięniężnych i mechanizmu rynkowego dla osiągnięcia celów zgodnych z socjalistycznymi kryteriami gospodarowania¹⁴.

Realizacja naturalnego celu gospodarki socjalistycznej wynika ze spo-

¹² Por. K. Marks, *Krytyka programu gotajskiego*, 1949, s. 14-23 i F. Engels, *Rozwój kapitalizmu od utopii do nauki*, Warszawa 1949.

¹³ O. Bauer, *Die Weg zum Sozialismus*, Wien 1919 i O. Neurath, *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft*, Wien 1920.

¹⁴ Por. *Materiały uzupełniające do ekonomii politycznej socjalizmu* pod red. W. Wilczyńskiego, Poznań 1970, s. 109-112.

Łącznej własności środków produkcji. Zewnętrznym wyrazem tego procesu jest budowa planów gospodarczych, u podstaw których tkwi dążenie do coraz lepszego zaspokajania rosnących potrzeb społeczeństwa, do realizacji jego dobrobytu. Plan odzwierciedla bowiem rozmiary i strukturę produktów końcowych oraz wielkość rozporządzalnych zasobów czynników wytwórczych zabezpieczających realizację zadań. Przy tym w ramach czynności bilansujących uwzględnia się nie tylko ilościowe rozmiary możliwych do zrealizowania produktów przy danych zasobach, ale i pożądane efekty zastosowanych zasobów. Punktem wyjścia przy opracowaniu planu jest więc określona a priori hierarchia potrzeb oraz podział rozporządzalnych zasobów zgodny z tą hierarchią. Zarówno produkty końcowe przyjęte do realizacji w planie, jak i przeznaczone na ten cel zasoby mają postać ilościowo-rzeczową i podporządkowane są postulatuwi maksymalizacji społecznego efektu użytkowego. Wyrazem realizacji naturalnego celu w gospodarce socjalistycznej jest rachunek ekonomiczny bezpośredni, polegający na bilansowaniu zasobów i możliwych do uzyskania efektów w jednostkach fizycznych na podstawie współczynników technicznych. W rachunku tym normy technologiczne produkcji i inwestycji oraz struktura produktów końcowych o charakterze konsumpcyjnym są przyjmowane z zewnątrz jako odrębne decyzje. Rachunek ekonomiczny bezpośredni umożliwia dokonywanie wyboru kierunków produkcji podstawowych środków wytwarzania zgodnego z preferencjami ogólnospołecznymi oraz osiągnięcie równowagi bilansowej w gospodarce, a przez to w dużym stopniu określa materialne rezultaty reprodukcji społecznej. Odmianą rachunku bezpośredniego jest jego forma wartościowa. Kategorie wartościowe (ceny, płace itp.) nie spełniają aktywnej roli bilansującej w tym wariacie rachunku ani w procesie budowy planu, ani też w trakcie realizacji zadań, lecz są narzędziem biernym, służącym do agregacji (scalania) różnorodnych dóbr dla ujęcia ich we wzajemnie powiązany system bilansów¹⁵.

Posługiwanie się rachunkiem bezpośrednim jako narzędziem wyboru programu alokacji i wykorzystania zasobów wymaga przede wszystkim stworzenia układu prawidłowych z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego parametrów wyboru metod wytwarzania oraz parametrów stymulujących producentów w kierunku doboru czynników produkcji przy realizacji zadań zgodnie z interesem ogólnospołecznym.

Jak już wspomiano, normy technologiczne produkcji i inwestycji oraz struktura produktów końcowych na cele konsumpcyjne przyjmowane są w rachunku bezpośrednim jako daty układu nie wynikające z tego rachunku. Daty powyższe zdeterminowane są przez korzyści wynikające ze stosowania najnowszej techniki — wzrost wydajności pracy jako warun-

¹⁵ Por. *Zarys teorii gospodarki socjalistycznej*, pod red. A. Wakara, Warszawa 1965, s. 85-88.

ku zaspokajania rosnących potrzeb społeczeństwa oraz przez istniejące możliwości jej realizacji — rozmiary zasobów kapitałowych i sytuacja na rynku pracy. Wydaje się, że w wielu przypadkach, zwłaszcza w odniesieniu do podstawowych środków wytwarzania nie wymagających weryfikacji rynkowej, a nie tylko do produkcji jednorodnej oraz do produkcji dóbr substytucyjnych (jeśli zastępowalność jest ilościowo wymierna w jednostkach naturalnych) można formułować dane do rachunku bezpośredniego na podstawie autonomicznej oceny efektów w stosunku do poniesionych nakładów. Organ centralny reprezentujący interes ogólnospołeczny, wykorzystując opinię rzeczoznawców odnośnie do wykorzystania istniejących lub postępowych metod wytwarzania (zaczepniętych z krajów przodujących pod względem technicznym) i znajomość bazy wytwórczej, może przyjąć współczynniki techniczne stanowiące wystarczający parametr dla weryfikacji podstawowych metod wytwarzania i rzeczowej oceny efektów w stosunku do nakładów¹⁶.

Powszechne stosowanie parametrów rachunku ekonomicznego bezpośredniego wymaga wprowadzenia odpowiednio współmiernych ocen dla czynników wytwórczych i możliwych do uzyskania efektów. Próbę taką podjął m. in. Ł. Kantorowicz¹⁷ formułując tzw. obiektywnie uzasadnione oceny, tzn. różnicując zasoby odpowiednio do ich deficytowości i względnej obfitości z punktu widzenia danego celu. Zakłada przy tym, że czynniki produkcji mogą się wzajemnie zastępować oraz że istnieją określone warunki instytucjonalne (limity) bądź funkcjonalne (bodźce) stymulujące optymalne wykorzystanie zasobów. Tego rodzaju koncepcja traktująca oceny czynników wytwórczych jako nakłady pracy potrzebne do ich wytworzenia, może stanowić jedynie pomocnicze kryterium oceny deficytowości czy obfitości czynników produkcji w danych warunkach technicznych i określonych a priori celach, a nie podstawę wyboru złożonych problemów optymalnych metod wytwarzania¹⁸.

Niektórzy ekonomiści uważają, że koniecznym uzupełnieniem nierynkowego rachunku bezpośredniego jest rachunek ekonomiczny pośredni, posługujący się danymi pochodzącymi z rynku. Nawiązywanie do rynkowej reguły gry nie oznacza utożsamiania rachunku pośredniego z gospodarką rynkową sensu stricto. Weryfikacja metod wytwarzania na podstawie rachunku ekonomicznego pośredniego następuje nie *ex post* poprzez walkę konkurencyjną i żywiołowe kształtowanie się cen, lecz *ex ante* w wyniku stosowania cen kalkulacyjnych i technicznej zasady efektywności. Cena kalkulacyjna zdeterminowana jest przez wszystkie

¹⁶ Por. W. Wilczyński, op. cit., s. 46 - 49.

¹⁷ Por. Ł. Kantorowicz, *Rachunek ekonomiczny optymalnego wykorzystania zasobów*, Warszawa 1961.

¹⁸ Por. *Zastosowanie matematyki w badaniach ekonomicznych*, pod red. W. Niemczynowa, Warszawa 1961, s. 455.

składniki rachunku pośredniego, tj. przez zasadę maksymalizacji rentowności (zrównanie produktywności krańcowej czynnika wytwórczego z jego ceną), zasadę wyrównania bilansów środków produkcji (ukształtowanie cen w planie, wyrównujących podaż i popyt na środki produkcji i zapewniających równowagę bilansową) oraz rozdział zasobów czynników wytwórczych między różne zastosowania zgodnie z zasadą technicznej efektywności (zrównanie stosunków krańcowej produktywności wartościowej czynników wytwórczych we wszystkich zastosowaniach)¹⁹. Koncepcja ta (reprezentowana również przez przedstawicieli ekonomii dobrobytu) jest poprawna logicznie jak każda, która upatruje kryterium racjonalnej alokacji zasobów w zasadzie wyrównywania się krańcowej produktywności czynników wytwórczych. Odnosi się jednak do warunków stacjonarnych i przyjmuje nierealne założenie doskonałej podzielności czynników wytwórczych oraz ich substytucję. Ponadto kierowanie się przez organ centralny zasadą maksymalizacji zysku jako kryterium optymalizacji i funkcji celu może wypaczać istotę socjalistycznych stosunków produkcji, których treścią jest wytwarzanie wartości użytkowych zaspokajających potrzeby społeczeństwa, a nie wartości. Nie negując możliwości wykorzystania metody wielkości marginalnych zarówno w procesie alokacji zasobów, jak i gospodarczego ich zużywania, odzwierciedlającej techniczne związki między czynnikami wytwórczymi i ich stosunku ilościowego zdeterminowanego przez daną technikę, należy podkreślić, że jej wykorzystanie musi być podporządkowane określonemu układowi stosunków ekonomicznych. Stosunki ekonomiczne i stosowany w nich mechanizm funkcjonowania gospodarki determinują bowiem typy rachunku ekonomicznego, a nie odwrotnie²⁰.

Wykorzystanie rachunku ekonomicznego bezpośredniego do wyboru metod wytwarzania podstawowych środków produkcji, nie wymagających weryfikacji rynkowej ze względu na ich rolę w społecznym procesie zaspokajania potrzeb, nie degraduje tego rachunku. Podstawowe decyzje alokacyjne, dotyczące przeznaczenia posiadanych zasobów, oddziałują na pozostałe akty wyboru dokonywanego przez jednostki gospodarcze. Umożliwiają one nadto skonstruowanie odpowiednich parametrów wynikających z proporcji rachunku bezpośredniego dla potrzeb rachunku ekonomicznego rynkowego, podporządkowując samodzielną działalność jednostek gospodarczych preferencjom ogólnospołecznym.

Sfera planowania decyzji alokacyjnych i wyboru metod wytwarzania podstawowych środków produkcji na podstawie rachunku ekonomicznego bezpośrednio nie rozwiązuje w sposób zadowalający szeregu istotnych problemów ekonomicznych, a zwłaszcza mechanizmu innowacji, reakcji na zjawiska gospodarcze, i weryfikacji rezultatów gospodarczych. Stąd za-

¹⁹ Por. *Zarys teorii gospodarki socjalistycznej*, op. cit., s. 215-246.

²⁰ Por. J. Mujżel, op. cit., s. 35.

chodzi konieczność stymulacji producentów w kierunku wyboru metod wytwarzania (w ramach autonomicznych decyzji szczebla centralnego) i realizacji zadań gospodarczych zgodnie z interesem ogólnospołecznym, a w związku z tym stosowania obok rachunku ekonomicznego bezpośredniego — rachunku ekonomicznego rynkowego, z którym wiążą się bodźce materialnego zainteresowania rezultatami pracy jednostek gospodarczych i załóg pracowniczych²¹. Współistnienie w socjalizmie rachunku ekonomicznego bezpośredniego i rachunku ekonomicznego rynkowego oznacza wykorzystanie kategorii towarowo-pięniężnych i mechanizmu rynkowego w procesie podejmowania i realizacji bieżących decyzji gospodarczych. W gospodarce socjalistycznej mechanizm rynkowy jest wyłącznie narzędziem umożliwiającym sprawną realizację bieżących zadań gospodarczych zawartych w planie centralnym. Istnienie kategorii towarowo-pięniężnych w socjalizmie nie jest (jak uważają niektórzy ekonomiści burżuazyjni) immanentną właściwością tego ustroju²². Kategorie towarowo-pięniężne w socjalizmie są następstwem poziomu rozwoju sił wytwórczych i wynikającej stąd stosowanej zasady podziału dóbr według ilości i jakości pracy, braku dostatecznej liczby cech pracy bezpośrednio społecznej przedsiębiorstw, istnienia wymiany międzynarodowej itp. Socjalistyczne stosunki produkcji zmieniają zakres gospodarki towarowo-pięniężnej i treść tych kategorii. Socjalizm likwiduje sprzeczności typowe dla gospodarki kapitalistycznej, wynikające z krańcowo zróżnicowanego stosunku członków społeczeństwa do własności środków produkcji. Wywołuje to w konsekwencji zmianę społecznych warunków gospodarowania i charakteru stosunków towarowych w socjalizmie. Nadrzędność efektów użytkowych w stosunku do efektów wartościowych powoduje, że kategorie towarowo-pięniężne traktowane są jako narzędzia sprawnego realizowania bieżących zadań gospodarczych²³. Wymaga to jednak, by parametry rachunku ekonomicznego rynkowego odzwierciedlały w sposób adekwatny kształtowanie się procesów gospodarczych. Ograniczenie fetyszyzmu towarowo-pięniężnego w socjalizmie nie oznacza bowiem woltarystycznego manipulowania kategoriami towarowo-pięniężnymi. Gdy parametry rachunku ekonomicznego rynkowego nie są prawdziwe, nie mogą stanowić podstawy oceny i wyceny efektów działalności jednostek gospodarczych.

Istnienie kategorii towarowo-pięniężnych w socjalizmie i wykorzystywanie ich w bieżącej działalności gospodarczej nie oznacza suwerennego działania mechanizmu rynkowego i prawa wartości w stosunku do proporcji i zadań zawartych w planie centralnym. Zasada nadrzędności

²¹ Por. W. Wilczyński, op. cit., s. 46 - 50.

²² Por. J. *Robinson, Marks, Marshall i Keynes*, Myśl Gospodarcza nr 6, Kraków 1967, s. 124.

²³ Por. *Ekonomia polityczna socjalizmu*, pod red. F. Wiśniewskiego, cz. II, Poznań 1972, rozdz. IX.

planu centralnego jest bowiem niezależna od parametrycznych czy też nieparametrycznych metod realizacji tego planu. Na wybór kierunków inwestowania w gospodarce socjalistycznej nie mają więc bezpośredniego wpływu bieżące wahania rynkowe i spodziewane efekty wartościowe. Z wyjątkiem produkcji eksportowej, której efekty wartościowe są środkiem uzyskiwania efektów rzeczowych, podstawowe decyzje dotyczące podziału i rozmieszczenia zasobów w gospodarce narodowej podejmowane są z punktu widzenia osiągnięcia efektów użytkowych²⁴. Inwestycje bowiem zmieniają warunki równowagi w momencie docelowym (zmienia się podaż i popyt efektywne), a postęp techniczny przekształca wielkość nakładów pracy społecznie niezbędnych do wytworzenia jednostek wyrobu. Wpływa to z kolei na zmianę poziomu i relacji cen w stosunku do okresu wyjściowego. Poza tym przy określaniu proporcji produkcyjnych i warunków wymiany w momencie docelowym planu długookresowego istotną rolę odgrywają względy nie tylko czysto ekonomiczne, ale także społeczno-polityczne, socjalno-kulturalne, a nawet militarne, których prawo wartości nie uwzględnia. Autonomiczny charakter podstawowych decyzji alokacyjnych w socjalizmie wynika z istoty tego ustroju i nie zależy od metod planowania i zarządzania gospodarką narodową.

ESSENCE OF ECONOMIC WELFARE IN SOCIALISM

Summary

Economic welfare identified with a comparative maximum of provision for the society needs us dependent on the size of the (generated and verified national income and on its rate of growth as well as on the right distribution of the income for the members of the society. Thus the essence of economic welfare resolves itself into the quantity and quality of goods and services put at the disposal of the society. Unlike the pre-socialist formations, the relation between the goal of all-economic activities and economic welfare of the society is direct, since it expresses concurrence of the natural goal of production and the goal of all-economic activities.

Realization of the natural goal of socialist economy follows from the collec-

²⁴ Por. *Materiały uzupełniające do studiowania ekonomii politycznej socjalizmu*, pod red. W. Wilczyńskiego, Poznań, 1970, s. 21. Podstawą oceny transakcji eksportowo-importowych są uzyskane efekty użytkowe wyrażające się we wzroście krajowego produktu końcowego oraz w zmianie pożądanej struktury produktu końcowego. Związana z tym maksymalizacja efektów wartościowych (dewizowych) podporządkowana jest maksymalizacji efektów użytkowych — pożądanych dóbr na rynku krajowym. Ocena efektywności handlu zagranicznego jest jednak złożona nie tylko ze względu na nieporównywalność nakładów tkwiących w towarach będących przedmiotem operacji eksportowo-importowych. Efektywność handlu zagranicznego ocenia się więc pośrednio poprzez sprowadzenie nakładów i efektów do wiekoscii porównywalnej, tzn. dobra importowane wyrażamy w nakładach pracy społecznej kraju, który poniósłby je, gdyby sam te dobra produkował.

tive ownership of means of production. Economic plans aiming at better satisfaction of the growing requirements of the society constitute the outward form. Realization of the natural goal in socialist economy manifests itself in the direct economic calculus which supplies ways to pick out new lines in making basic means of production in accordance with all-social preferences and to achieve an equilibrium in economy and therefore determines material results of reproduction to a considerable degree.

A number of essential economic problems and first of all the mechanism of innovation, the response to economic phenomena and the verification of economic results are not satisfactorily solved by the sphere of allocation decision planning and choosing methods of manufacturing basic means of production with help of direct economic calculus. Therefore it is necessary to stimulate the producer in the field of choice of manufacture methods (within the scope of autonomous decisions at the central level) and accomplishment of economic tasks in accordance with all-social interest and in this connection to use the market economic calculus, besides the direct economic calculus, what is linked with financial interest in the results of work.

As utility effects are superior to value effects, commodity — and — money categories and market mechanism are regarded as instruments of prompt accomplishment of current economic tasks. The limited commodity — and — money fetishism in socialism does not mean handling these categories at will. When parameters of economic calculus are not true, they cannot be a basis for estimation and valuation of the results of economic units' activities. The existence of commodity — and — money categories in socialism does not mean a sovereign operation of market mechanism and law of value. The principle of the central plan superiority is independent of parametric or non — parametric methods of executing that plan.